

לאה רוט-גרסון

יהודי סוריה

בראי הכתובות היווניות

לאה רוט־גרסון

יהודי סוריה

בראי הכתובות היווניות

לאה רוט־גרסון

יהודי סוריה בראי הכתובות היווניות

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Leah Roth-Gerson
The Jews of Syria as Reflected in the Greek Inscriptions

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (י"ר), צבי יקותיאל, פרופ' גרמי כהן,
פרופ' רוברט ליברטס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכזת המערכת: מעין אבינרי־רבהון

עריכה לשונית: ישראל רונן
הביא לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה ראה אור בסיוע
משרד המדע, התרבות והספורט
קרן עמו"ס שליד בית הנשיא

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2001

מסח"ב 965-227-163-2 ISBN

מספר קטלוגי 185-476 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"א

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא
קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

הספר מוקדש לזכר אמי

ברכה קדיש בת חנה ודוד קנר ז"ל

אישה חכמה, אמיצה ונחושה בדעתה.

עזבה את גרמניה הנאצית

ועלתה ארצה עם שני ילדיה

ללא תמיכת משפחתה.

המשפחה שנותרה שם אבדה

ואנחנו כאן ניצלנו בזכותה

תוכן העניינים

10	הסימנים הנוהגים בכתובות
11	פתח דבר
	מבוא כללי
13	סוריה ויהודיה בתקופה ההלניסטית, הרומית והביזאנטית
13	א.סוריה
	1. השם 13
	2. הגבולות 14
	3. חברה, כלכלה, תרבות ודת 18
	(א) הרכב האוכלוסייה 18; (ב) כלכלה 19; (ג) תרבות ודת 23
28	ב.יהודי סוריה
	1. המקורות 28
	2. ראשית היישוב היהודי בסוריה 29
	3. היקף התפשטותם של היהודים בסוריה 34
	4. המעמד המשפטי של יהודי סוריה 36
	5. הארגון הפנימי והמצב הכלכלי של יהודי סוריה 41
	6. הויקה של יהודי סוריה לארץ־ישראל 46
	פרק ראשון
51	הכתובות היווניות מבתי־הכנסת בסוריה
51	אורניתופוליס (1)
54	אפמיאה (20–2)
	היהודים באפמיאה 79
84	דורה־אורופוס (21–29)
	היהודים בדורה־אורופוס 99
105	דמיר (אדמירה) (30)
108	ח'אן חלדה (31)
114	חמץ־אמסה (32)
116	טאפאס (33)
118	צידון (34)

הסימנים הנהוגים בכתובות

הכתובות הועתקו לפי הכתיב שנרשם בידי כותב הכתובת. כדי להסב את תשומת הלב לשינויים בכתיב צוינה התופעה בביטוי חילופי אותיות: ביטוי זה מצביע על כך, שבמילה מסוימת הכתיב שונה ממה שמצוי באותה מילה במקומות אחרים. לדוגמה: המילה $\text{Iouda\acute{\iota}on}$ נרשמה לעתים בכתיב $\text{Ioud\acute{\epsilon}\epsilon\omega\nu}$. השינוי הזה צוין בצורה הבאה: חילופי אותיות: $\epsilon \leftarrow \alpha$, החץ מופנה אל האות המצויה בכתובת שדנים בה.

סוגריים עגולים ( )	מכילים השלמות למילים שנרשמו במקור בקיצור. אותם סוגריים משמשים גם להשלמת מילים בתרגום העברי להבהרת הכתוב.
סוגריים מרובעים [ ]	מכילים השלמות של חוקרים במקרה שהכתובת נפגמה; הם משמשים גם להוספת אותיות חסרות.
סוגריים משולשים < >	מכילים אותיות שתוקנו בעקבות כתיב שגוי. אותם סוגריים משמשים גם למקרים שנרשמו אותיות מיותרות.
סוגריים מסולסלים { }	מכילים מילים אשר לדעת המפרסם או החוקר נכתבו בטעות פעמיים.
קווים אחדים - - - -	מצביעים על כך שהשורה לא הסתיימה בגלל שבר באבן או מסיבה אחרת.
קו מאונך	מצביע על סיום השורה לפי הטקסט היווני המקורי.
נקודה מתחת לאות	מצביעה על אות שקריאתה אינה בטוחה.

על הסימנים הנהוגים בכתובות היווניות ראה פרטים אצל A.G. Woodhead, *The Study of Greek Inscriptions*, Cambridge 1967, pp. 6–11.

פריטים ביבליוגרפיים מרכזיים המשמשים תדיר בספרנו מופיעים להלן, ברשימת הקיצורים הביבליוגרפיים. רוב הספרים והמאמרים שנזכרו בספר מופיעים גם בביבליוגרפיה שבסוף הספר.

פתח דבר

המטרה העיקרית בספר זה היא לרכז ולהציג את הכתובות היווניות של יהודי סוריה. מרביתן אמנם פורסמו כבר לפני שנים רבות, אך הן אף פעם לא צורפו לחטיבה אחת כדי להפיק את מרב המידע ההיסטורי הטמון בהן. המטרה היא אפוא לבחון את תרומת הכתובות האלו לתולדות יהודי סוריה בתקופה ההלניסטית, הרומית והביזאנטית.

יש בידינו קצת למעלה ממאה כתובות, מקצתן הקדשות לבתי-כנסת, מקצתן כתובות קבורה, וכן כתובות בודדות אחרות. בדרך כלל דומות הכתובות היווניות של יהודי סוריה לכתובות יהודיות-יווניות ממקומות אחרים.

הסיבה לטיפול המפורט בכתובות היווניות האלו, שרובן, כאמור, אינן חדשות, ובדרך כלל אף אינן מיוחדות, קשורה במיעוט המקורות שיש בידינו על יהודי סוריה בתקופה העתיקה. העדויות הקיימות מחוץ לכתובות הן מועטות, מקריות ולרוב לא נמסרו מיהודי סוריה עצמם. בניגוד לקהילות הגדולות בבבל, באלכסנדריה וברומא לא השאירו יהודי אנטיוכיה וסוריה, שאף הן נמנו עם הקהילות הגדולות, עדויות על חייהם; אין בידינו ספרים שהם חיברו; אין בידינו תעודות או מסמכים שהם כתבו; אין שמות של חכמים או מנהיגים שעמדו בראשם; אין עדויות המספרות מאין הגיעו יהודים לסוריה וכיצד ומתי הם הקימו קהילות ברחבי הארץ. למרות קרבתם לארץ-ישראל אין כל ידיעות על דעותיהם ועמדותיהם כלפי המאורעות שהתרחשו בארץ-ישראל: לא כלפי מרד החשמונאים, לא כלפי בית הורדוס ולא כלפי המלחמות ברומאים. גם עמדתם כלפי מרד התפוצות, שהם לא לקחו בו חלק, אינה ידועה.

מן המעט הידוע על יהודי סוריה, מדברי יוסף בן מתתיהו וממקורות אחרים, עולה בבירור שיהודים רבים חיו בארץ זו, ובמשך כל התקופה ההלניסטית, הרומית והביזאנטית התקיימו קהילות יהודיות ברחבי סוריה. על רקע זה אפשר להבין כיצד הפכו הכתובות היווניות, האישיות, של יהודי סוריה לנכס חשוב, שראוי למצותו במידה המקסימלית.

בנוסף על הכתובות היווניות של יהודי סוריה יש גם כמה כתובות עבריות וארמיות, ואלה נזכרות בספר, בעיקר לצורכי השוואה, אך הן לא נידונו כאן בהרחבה. העיון בכתובות העבריות והארמיות, עם כל חשיבותן כמקור לתולדות יהודי סוריה, עשוי להועיל יותר, לעניות דעתי, אם הוא ייערך במסגרת דיון כללי בהתמודדות של התרבות השמית-המזרחית בסוריה מול תהליך ההלניזציה.

הספר מכיל מבוא וארבעה פרקים. במבוא יש שני חלקים נפרדים: בראשון – מידע כללי על סוריה, כרקע לנושא הספר, ובשני – סקירה כללית על יהודי סוריה בתקופה הנידונה. בסקירה זו נעשה ניסיון לכלול את הנושאים העיקריים בחייהם של יהודי סוריה, וגם סקירה זו נועדה בעיקרה לתת רקע רחב לנושא הספר; מסיבה זו לא נערכו השוואות מקיפות עם קהילות אחרות בנושאים שונים. בפרק הראשון מוצגות הכתובות מבתי-הכנסת, שלושים וארבע במספר (והן מסומנות במספרים 1-34), וכן יש שני סיכומים על הקהילות באפמיה ובדורה-אורופוס, היות שמספר הכתובות משני המקומות האלו אפשר לערוך סיכום. בפרק השני מוצגות כתובות הקבורה של יהודי סוריה, ובכללן גם אלו שנמצאו מחוצה לה, בסך הכל שישים ושמונה כתובות, ובנוסף להן עוד חמש כתובות שונות (והן מסומנות בספרות רומיות). בפרק השלישי רוכזו כל המקורות על בתי-הכנסת בסוריה, כולל החומר האפיגרפי. הפרק הרביעי מוקדש לתרומתן של הכתובות היווניות להכרת תולדות יהודי סוריה. המידע מן הכתובות מעלה לדיון שלושה תחומים: חיי הקהילה (בעיקר המנהיגות וחיי הכלכלה), מפת הקהילות והאיגומסטיקון.

אף-על-פי שהספר כולל כתובות רבות למדי, אין לראות בו קורפוס של כתובות, מאחר שהכתובות בספר זה נועדו לשרת את המטרה של שחזור וסיפור תולדותיהם של יהודי סוריה. מסיבה זו לא נשמרו הכללים

המקובלים בקורפוס כתובות; למשל, כתובות קבורה של יהודי סוריה שנמצאו בבית-שערים לא מופיעות תחת הכותרת של בית-שערים, אלא תחת הכותרת של מקום מוצאו של הנפטר: אנטיוכיה, צידון או ביירות, ובציון העובדה שהכתובות לא נמצאו במקומות אלו, אלא בבית-שערים. בדרך זו ניתן לראות כמה כתובות קבורה נותרו מקהילה מסוימת, גם אם הכתובות נמצאו במקומות שונים.

בספר נכללו גם כתובות שזיקתן ליהודי סוריה אינה בטוחה, אם בגלל חוסר ביטחון בזיהוי היהודי של הכתובת, ואם משום שאין ביטחון שהמקום המוזכר בכתובת אכן שייך לסוריה ולא לארץ אחרת. טריפוליס למשל, נזכרת בכתובת קבורה שנמצאה ברומא, וקשה לדעת אם מדובר בטריפוליס שבסוריה או בעיר אחרת בעלת אותו שם המצויה בארץ אחרת. הכתובות האלו סומנו בסימן שאלה עם הצגתן הראשונה בספר, בצירוף דברי הסבר לסימן השאלה. לאחר מכן לא צוינה כל פעם מחדש העובדה שהכתובת אינה בטוחה.

יהודים מעטים נותרו בסוריה בדורנו, וספק אם הייתה פעם תקופה שבה מספר היהודים בסוריה היה כה מועט כמו בימינו. קשה להשתחרר מן הרושם שליחסי האיבה בין סוריה למדינת ישראל יש השפעה ישירה על המידע שניתן להשיג על יהודי סוריה מן התקופה העתיקה. בנוסף על כך שאין גישה ישירה למקומות ולמוזיאונים שבהם מצוי החומר, יש עוד מגבלות, פחות ישירות. סביר להניח שכל ממצא בעל אופי יהודי, ולא חשוב מה מידת עתיקותו, יעורר חשש והסתייגות, והממונים על ממצאים מסוג זה בוודאי שישקלו היטב אם רצוי לתת פרסום לממצאים כאלה. העובדה שבמשך למעלה מחמישים שנה כמעט שלא נמצא חומר חדש על יהודי סוריה מן התקופה ההלניסטית, הרומית והביזנטית מחזק את הרושם, שאין זה רק עניין מקרי, אם כי אין להוציא מכלל אפשרות שאכן לא נמצאו כל עדויות חדשות.

ובסיום, תודתי למרכז זלמן שזר ולמנהלו מר צבי יקתיאל על נכונותם להוציא לאור ספר זה. במהלך הכתיבה נזקקתי לעזרתם של חברים רבים ומוסדות שונים, בעיקר בניסיון לאתר את מקומן של הכתובות השונות. תמיד נעניתי ברצון ובסבלנות ועל כך נתונה תודתי העמוקה לעובדי רשות העתיקות, לרשות הגנים הלאומיים, למכון לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית בירושלים הר הצופים ולמוזיאון ישראל. בלי עזרתם לא הייתי יכולה לאסוף את כל המידע שנכלל בספר. להשגת התצלומים נעזרתי בספרייה הלאומית בירושלים, בספרייה הארכיאולוגית בהר הצופים וכן כמוסדות בחוץ לארץ – במוזיאון המלכותי לאומנות והיסטוריה בבריסל, במוזיאון הלובר בפריז, במוזיאון האפיגרפי באתונה ובמוזיאון הבריטי בלונדון – ולכולם הריני מודה בזה מקרב לב. תודה מיוחדת אני חבה לפרופ' אוריאל רפפורט, שכבר בשלבים הראשונים היה מוכן לקרוא ואף להעיר הערות רבות, מועילות ומפורטות, וגם בשלבי הסיום הוא קרא את כתב-היד והעיר על נושאים שונים ואף התייחס לפרטים קטנים, ובעקבותיו תיקנתי דברים רבים. גם פרופ' דוד רוקח העיר ותיקן בצורה מועילה ודקדקנית, וגם מרבית תיקוניו הוכנסו לספר – לשניהם אני מודה על העבודה הרבה שהשקיעו, והיא בוודאי תרמה לשיפורו של הספר; כמוכן שאין הם אחראים לשום שיבושים או שגיאות שנותרו בספר, והאחריות היא עלי בלבד. בהזדמנות זו אני מודה גם לפרופ' ישעיהו גפני שליווה את הספר בשלבי האחרונים, וגם את הערותיו שילבתי בספר. עבודה מרובה השקיע ישראל רונן בעריכת לשונית ואני אסירת תודה על תרומתו ששיפרה את הספר בצורה ניכרת. יחזקאל חובב, שהכין את הספר לדפוס, גילה מלבד מקצועיות גם סבלנות ופתירות לבקשותי המרובות אף לגבי פרטים קטנים. אני מודה לו מאוד על עבודתו המועילה והברוכה. תודה מיוחדת אני חייבת לבני שי, שהאיר את עיני בהבנת דברי חז"ל.

סוריה ויהודה

בתקופה ההלניסטית, הרומית והביזאנטית

א. סוריה

1. השם

הארץ הידועה בשם 'סוריה' לא תמיד נקראה בשם זה. מעניין לציין שהשם 'סוריה' אינו נזכר בתנ"ך, אף-על-פי שזכרו לא פעם ערים רבות מארץ זו, למשל דמשק, חמת, רבלה, ארפד, צור וצידון.¹ בתרגומים היווניים לתנ"ך, שראשיתם בתקופה ההלניסטית, מוצאים את השם 'סוריה' כתחליף רווח לשם 'ארם' או 'ארמים', שהיו אחד העמים הגדולים שישבו בסוריה.² חילוף זה (ארם=סוריה) מתאים מאוד לתקופה ההלניסטית, שבה קראו היוונים לארמים בשם 'סורים', כפי שמעיד במפורש סטראבון.³ בתקופה זו היה השם 'סוריה' רווח ומקובל, אם כי הוא לא תמיד התייחס לארץ שגבולותיה ברורים וקבועים.

השם 'סוריה' לא נוצר בתקופה ההלניסטית, הוא היה מוכר כבר להרודוטוס, בן המאה החמישית לפסה"נ. בספרו הוא הזכיר פעמים מספר את השם 'סוריה', ולעתים השתמש בשם 'סוריה' פלשתינה.⁴ השימוש שלו במילה 'סורים' (οἱ Σύριοι) הוא רחב למדי ומכוון לא רק לתושבים שחיו בתחום הגיאוגרפי שבין הים התיכון לנהר פרת, גם אלו שישבו בקפדוקיה מכוונים אצלו בשם 'סורים'. לדבריו, היוונים קראו לאשורים בשם סורים, והברברים קראו להם אשורים.⁵ מעדותו של הרודוטוס לא עולה מתי הופיע לראשונה השם 'סוריה', ואין גם

1 ראה על דמשק: בראשית יד, טו; טז, ב; מלכים א יא, כד; מלכים ב ח, ז; יד, כח; ישעיהו ז, ח; יחזקאל כו, יח; עמוס א, ג-ה; זכריה ט, א. על חמת – במדבר יג, כא; שמואל ב ח, ט; מלכים ב יח, לד; כג, לג; ירמיהו מט, כג; יחזקאל מז, טז-יז. על רבלה – מלכים ב כה, כ-כא; ירמיהו לט, ה-ו; נב, ט-י. על ארפד (בצפון סוריה) – מלכים ב יט, יג; ישעיהו י, ט. על צור – שמואל ב ח, יא; כד, ז; מלכים א ה, טז; ז, יג-יד; ישעיהו כג, א; ירמיהו כה, כב; כו, ג; יחזקאל כו, ב ואילך; כז, ב ואילך; עמוס א, ט-י; יואל ד, ד; זכריה ט, ב; תהלים פג, ח; עזרא ג, ז; נחמיה יג, טז. על צידון – בראשית י, טו; יט, מט; יג; דברים ג, ט; שופטים א, לא; י, ו; יח, ז; מלכים א טז, לא; ירמיהו מז, ד; יחזקאל כח, כא-כב; דברי הימים א כב, ד.

2 למשל: בראשית כב, כא: 'קְמוּאֵל אֲבִי אֲרָם', בתרגום היווני כתוב: Καμουηλ πατέρα Σύρων; שופטים ג, י: 'מֶלֶךְ אֲרָם', ובתרגום: βασιλέα Συρίας; שמואל ב ח, ה: 'אֲרָם דָּמַשֶׁק', ובתרגום: Συρία Δαμασκού; ישעיהו ט, יא: 'אֲרָם מִקֶּדֶס', ובתרגום: Συρίαν ἀπ' ἡλίου ἀνατολῶν; יחזקאל טז, נו: 'בְּנוֹת אֲרָם', ובתרגום: θυγατέρων Συρίας; תהלים ס, ב: 'אֲרָם צִוְּהָ' ובתרגום (פרק נט, ב): Συρία Σωβα. על המילה 'ארמים' ראה: מלכים ב, ח, כח: 'וַיִּכְפוּ אֲרָמִים אֶת יוֹרָם', ובתרגום: καὶ ἐπάταξαν οἱ Σύροι τὸν Ιωραμ.

3 ראה: E. Honigmann, *PW*, IV, A, 2 (1932), s.v. Syria, p. 1551. לדברי הוניגמן, המקור לידיעה זו אצל סטראבון הוא פוסידוניוס; הוא מצטט את הקטע מסטראבון (גיאוגרפיה, א, 42). ראה גם: קדמ' א, 144.

4 על השם 'סוריה' ראה: הרודוטוס, היסטוריה, ב, 11, 12, 20, 116, 159; ג, 6 ועוד. על השם 'סוריה' פלשתינה: ראה: שם, א, 105; ב, 104 (הסורים בפלשתינה), 106; ג, 5, 91; ד, 39; ז, 89. ראה גם: שטרן, א, עמ' 3-4.

5 הרודוטוס, א, 6, 72, 76; ה, 49; ז, 72. על האשורים המכוונים סורים ראה: שם, ז, 63.

הסבר למשמעות השם. יש חוקרים הסבורים, ככל הנראה בעקבות הרודוטוס, שהשם נגזר מן המילה 'אשור' (ἡ Ἀσσυρία), שבשפה היוונית אכן יש דמיון בצליל של שני השמות.⁶ ליד השם 'סוריה' היה ידוע גם השם 'פויניקיה', המכוון לרצועת החוף.⁷ אורכה ורוחבה של הרצועה השתנו עם הזמן; לעתים היא כללה את עזה שבדרום, ולעתים היה הכרמל גבולה הדרומי. גם זיקתה לסוריה לא הייתה קבועה; לפעמים הייתה יחידה נפרדת, ולפעמים נכללה בתוך סוריה. השמות 'סוריה' ו'פויניקיה' מופיעים פעמים רבות ביחד. השם 'פויניקיה' נגזר ככל הנראה מן המילה היוונית פויניקס (ὁ Φοῖνιξ), שפירושה ארגמן; כך נקראו האזור ותושביו בפי היוונים. השם קשור לשפע חלזונות ארגמן שהיו מצויים ברצועת החוף הזאת ובזכותן פרחו כאן תעשייה להפקת הצבע ולצביעת בדים בארגמן. יש החושבים שקיים קשר בין השמות 'פויניקיה' ו'כנען', מאחר שלשניהם יש קשר לארגמן.⁸

בתקופה ההלניסטית והרומית היה מקובל גם השם 'חילת סוריה' (Κοίλη Συρία), שהיו לו שתי הוראות: האחת מצומצמת והאחרת מורחבת; בהוראה המצומצמת שימש השם לאזור מוגבל בדרום סוריה (בקעת הלבנון), ובמורחבת – ניתן השם גם לסוריה כולה. שם זה עבר גלגולים רבים, ולאחר שהצליח אנטיוכוס השלישי לספח לממלכתו את ארץ-ישראל וערים פויניקיות, שהיו בידי התלמיים, הפך השם 'חילת סוריה' לשם הרשמי של דרום סוריה, כולל ארץ-ישראל.⁹ יש להעיר שלא תמיד ניתן לקבוע בוודאות לאילו תחומים גיאוגרפיים התייחס השם.

2. הגבולות

בקווים כלליים ניתן לומר, שסוריה היא ארץ השוכנת לחופי המזרחי של הים התיכון וגבולותיה הם: במזרח – נהר פרת והמדבר הסורי; במערב – הים התיכון; בצפון – אסיה הקטנה; בדרום – ארץ-ישראל, או מצרים – לפי גרסה מרחיבה הרואה את ארץ-ישראל כחלק מסוריה.¹⁰

בתוך המסגרת הכללית הזאת חלו שינויים רבים במשך התקופה ההלניסטית, הרומית והביזנטית. השינויים העיקריים בגבולות סוריה החלו לאחר מות אלכסנדר מוקדון (323 לפסה"נ), שעה שיוורשו נלחמו ביניהם

6 הווינגט (לעיל, הערה 3), עמ' 1549–1552, הביא בעניין זה את דעתו של נולדקה (Noldeke). לפי הצעה אחרת נגזר השם 'סוריה' משם העיר צור, וראה: W.B. Fleming, *The History of Tyre* (Columbia University Oriental Studies, New York 1915, p. IX (X); אופנהיימר, הגליל, עמ' 146.

7 הספר שלפנינו (יהודי סוריה בראי הכתובות היווניות) כולל גם את ערי החוף הפויניקיות, אף שבכותרת נרשם רק השם 'סוריה'.

8 ראה: ו'פ אולברייט, 'כנען', אנציקלופדיה מקראית, ד, ירושלים תשכ"ג, עמ' 196–197. במילון היווני, Liddell & Scott, Oxford 1961, p. 1948, s.v. Φοῖνιξ (B), בויקה למילה פויניקס, כתובים הדברים הבאים (בתרגום): 'ארגמן או שָׁנִי, מפני שהגילוי והשימוש הקדום ביותר בצבע זה יוחסו לפויניקים'. מכאן מתקבל שהמילה 'פויניקים' העניקה את השם לצבע. ספק אם אכן כזה היה התהליך. תושבי המקום שגילו והפיקו את הארגמן קראו לעצמם בשם כנענים, שמקורו, ככל הנראה בשורש 'כנע', שאחת מהוראותיו היא ארגמן, ומכאן שהתושבים נקראו על שם הארגמן שאותו הם הפיקו, צבעו אותו בדים וממנו התפרנסו. סביר להניח שגם המילים היווניות פויניקס, פויניקיה ופויניקים התפתחו בדרך דומה, וראה: ב' מזר, 'הפויניקים בחוף המזרחי של הים התיכון', בתוך מערבו של גליל וחוף הגליל, הכינוס הארצי התשעה-עשר לידעת הארץ, ירושלים תשכ"ה, עמ' 8.

9 על שם זה במקורות השונים ובספרות המחקר ראה: שטרן, א., עמ' 13–14, 262–263, 287–289; ג'נס, עמ' 261; A. Shalit (=Schalit), 'Κοίλη Συρία from the Mid-Fourth Century to the Beginning of the Third Century B.C.', *Scripta Hierosolymitana*, I (1954), pp. 64–77. במקורות חז"ל מופיע השם 'סוריא' לעתים קרובות, למשל: משנה, דמאי ו, יא; שביעית ו, ב; מעשרות ה, ה; חלה ד, ז; עדויות ז, ז; ראש השנה א, ד; תוספתא, עבודה זרה ג, יח (צוקרמאנדל, עמ' 465); כלים בבא קמא א, ה (צוקרמאנדל, עמ' 569); ירושלמי, סנהדרין ג ב, כא ע"א; בבלי, כתובות כה, ע"ב ועוד. בתקופת ספטימיס סוורוס הפך השם 'קוֹלִי סוריה' לשמה של צפון סוריה, שהייתה לפרובינקיה בפני עצמה.

10 ראה: R. Bevan, *The House of Seleucus*, I, London 1902 (reprint 1966), pp. 207–208; עמ' 226–227; D. Musti, 'Syria and the East', *CAH*, VII (second edition), 1984, pp. 173–220.

על השלטון בממלכה הגדולה. יותר מעשרים שנה ארכה המלחמה בין היורשים (הדיאדוכים), ורק לאחר קרב איפסוס שבפריגיה (301 לפסה"נ) נתבהר גורלה של סוריה. לפי ההסכם בין המנצחים בקרב זה קיבל סלווקוס הראשון ניקאטור את סוריה, שכללה בימים ההם גם את ארץ-ישראל. למעשה זכה סלווקוס רק בחלקה הצפוני של סוריה, מאחר שתלמי הראשון בן לאגוס הקדים וכבש את ארץ-ישראל, דמשק וערים פויניקיות ברצועת החוף; הגבול הצפוני של כיבושי תלמי בסוריה הגיע לנהר אַלוֹתְרוֹס (נהר אל-כביר) הנשפך לים התיכון בשטח שמצפון לטריפוליס ומדרום לארנד-ארדוס.¹¹

כיבושי אלו של תלמי היו סלע המחלוקת בין הממלכה הסלווקית לממלכה התלמית במשך שנים רבות, וגרמו למלחמות בין הסלווקים לתלמים, המכונות 'המלחמות הסוריות'. רק לאחר חמש מלחמות הצליחו הסלווקים להשתלט על סוריה הדרומית ופויניקיה. מאה שנות השלטון של בית תלמי על ארץ-ישראל והמלחמות בין שתי הממלכות גרמו כנראה לנתק בין יהודי סוריה ושאר היהודים בממלכה הסלווקית לבין יהודי ארץ-ישראל.

בשנת 198 לפסה"נ, לאחר שאנטיוכוס השלישי ניצח בקרב פאניאס את התלמיים, עברו לידי כל שטחי סוריה הדרומית ופויניקיה, ומאז לא הצליחו התלמיים להחזיר לעצמם את השטחים שהפסידו. הגבול הדרומי של ממלכת הסלווקים התייצב על גבול מצרים.

אנטיוכוס השלישי הצליח להרחיב את גבולות הממלכה גם במזרח, אך פעילותו במערב הממלכה הביאה אותו להתנגשות עם הרומאים, ובאסיה הקטנה הוא נחל מפלה קשה: מלבד אבדן שטחים וצמצום הצבא הוטלו עליו גם פיצויים כבדים מאוד. תוצאות המפלה הזאת השפיעו גם על יורשיו, שנאלצו לשלם את החוב. באסיה הקטנה נקבע גבול הממלכה ממזרח להרי הטאורוס. כמחצית הראשונה של המאה השנייה לפסה"נ החלו הרומאים לגלות עניין במזרח והתערבותם השפיעה גם על הממלכה הסלווקית. הרומאים מנעו מאנטיוכוס הרביעי אפיפאנס (187–164 לפסה"נ) לכבוש את מצרים. מותו של אנטיוכוס הרביעי (164) סימן את ראשית הידרדרות הממלכה, ומתקופה זו ואילך הייתה מסוכסכת בתוכה בעיקר בשל מאבקים קשים על השלטון בין הטוענים השונים לכתר המלוכה. למצב זה היו השלכות גם על גבולותיה של סוריה.

חולשת הממלכה נוצלה בידי קבוצות אתניות שונות: הנבטים חיזקו את מעמדם ובשנת 84 לפסה"נ כבש חרתת השלישי מלך הנבטים את דמשק; היהודים הקימו את מדינתם והפקיעו שטחים נרחבים מן הממלכה הסלווקית, והגבול הדרומי של סוריה התרחק מאוד ממצרים; במרכז סוריה, בעיר חֶמְץ-אֶמְסָה התבססה שושלת ערבית עצמאית; על בקעת הלבנון השתלטו היטורים ועשו את כאלקיס לבירתם.¹² הערים היווניות בחוף הפויניקי זכו לעצמאות, במקרים רבים מידי המלכים עצמם, שעה שביקשו למשוך אותן לצדם במאבקם במתנגדיהם. ערים אלו צברו כוח וניתקו את עצמן מן השלטון המרכזי באנטיוכיה. מלבד הערים היווניות והממלכות העצמאיות שקמו והחלישו את הממלכה מבפנים, היו גם גורמי חוץ שניצלו את חולשת הסלווקים והתחזקו על חשבונם, למשל הפרתים, שחצו את נהר פרת והרחיבו את ממלכתם בגבול המזרחי של הממלכה הסלווקית. בצפון הממלכה התחזקו הארמנים, ובשנת 84 לפסה"נ כבש טיגראנס מלך ארמניה את סוריה ושלט בה עד להופעת הרומאים באזור.¹³

גבולות סוריה נקבעו מחדש שעה שכבש פומפיוס את סוריה בשנת 64 לפסה"נ; הוא הפך את סוריה לפרובינקיה רומית ללא התנגדות התושבים המקומיים; לעומתם גילו היהודים כבר בימי פומפיוס התנגדות לרומאים.¹⁴ הסדרי פומפיוס לא ביטלו את האוטונומיה של הערים היווניות ולא ביטלו את קיומן של הממלכות

11 על החלוקה לאחר קרב איפסוס ראה: טארך-גריפית, עמ' 11; על הגבול הצפוני של התלמיים בסוריה ראה: שטרן, מחקרים, עמ' 108. את מקומו של הנהר ראה במפה אצל מילר, עמ' 568, וראה גם: הווינגמן (לעיל, הערה 3), עמ' 1553.

12 ראה: ג'ונס, עמ' 253–256; R.K. Hitti, *History of Syria*, New York 1951, pp. 243–247; שטרן, מחקרים, עמ' 129–134, 148–149.

13 ראה: קדמ' יג, 419; שטרן, מחקרים, עמ' 134; מ' שטרן, יהודה החשמונאית בעולם ההלניסטי (בעריכת ד' שוורץ), ירושלים תשנ"ה, עמ' 159–164.

14 ראה: E.S. Bouchier, *Syria as a Roman Province*, Oxford 1916; הווינגמן (לעיל, הערה 3), עמ' 1622; ג'ונס,

יהודי סוריה בראי הכתובות היווניות מתאר את תולדות יהודי סוריה בתקופה ההלניסטית, הרומית והביזנטית. החיבור מרכז ומציג את הכתובות היווניות של יהודי סוריה, בוחן את תרומת הכתובות הללו לתולדות יהודי סוריה ומתאר על פיהן את תולדות היהודים בארץ זו. אמנם מרבית הכתובות כבר פורסמו לפני שנים רבות, אך אף פעם הן לא צורפו לחטיבה אחת כדי להפיק מהן את מרב המידע ההיסטורי הטמון בהן. בספר מתפרסמות למעלה ממאה כתובות – הקדשות לבתי־כנסת, כתובות קבורה וכן כתובות בודדות אחרות. חשיבותן של הכתובות רבה בשל מיעוט המקורות שיש בידינו על יהודי סוריה בתקופה העתיקה.

בספר יהודי סוריה בראי הכתובות היווניות מבוא מקיף וארבעה פרקים. המבוא מביא מידע כללי על סוריה וסוקר את תולדות יהודי סוריה בתקופה הנידונה. בפרק הראשון מוצגות הכתובות מבתי־הכנסת, שלושים וארבע במספר. בפרק השני מוצגות כתובות הקבורה של יהודי סוריה, בסך הכל שישים ושמונה כתובות. בפרק השלישי רוכזו כל המקורות על בתי־הכנסת בסוריה, כולל החומר האפיקרפי. הפרק הרביעי מוקדש לתרומתן של הכתובות היווניות להכרת תולדות יהודי סוריה. המידע מן הכתובות מעלה לדיון שלושה תחומים: חיי הקהילה, בעיקר המנהיגות וחיי הכלכלה, מפת הקהילות והאנומסטיקון. לספר נוספו צילומי התעודות וצילומים נוספים, מפת הקהילות היהודיות בסוריה בעת העתיקה וביבליוגרפיה מקיפה.

0 01850000476 3
דאנאקוד 185-476

על העטיפה: פסיפס מבית הכנסת באמפיאה. באדיבות
Musées royaux d'Art et d'Histoire, Brussels
עיצוב העטיפה: קרן סנדלר, סטודיו קונטרסט, ירושלים